

Цивілізаційний контент минувшини і сучасності України

Рецензія на дослідження у двох книгах: Україна найдавнішого часу – початку XXI століття: цивілізаційний контекст пізнання / М. Ф. Юрій, Л. М. Алексієвець, Я. С. Калакура, О. А. Удод. – Тернопіль: Астон, 2012. – Кн. 1. – 700 с.; Кн. 2. – 696 с.

Богдашина О. М.

Авторами узагальноючого і ґрунтового дослідження з цивілізаційної історії України є визначні українські вчені: Я. С. Калакура та О. А. Удод – авторитетні історіографи, М. Ф. Юрій – знаний етнолог і Л. М. Алексієвець – відома дослідниця зарубіжної історії. Вже цей факт підвищує інтерес до оригінальної і вкрай актуальної праці. Хоча частина тексту першої книги перегукується з відповідними сюжетами монографії М. Ф. Юрія «Соціокультурний світ України» [4], але й вони суттєво оновлені, розширені та доповнені, а всі інші розділи є цілком новими. Обидві книги (перша охоплює період від зародження людського життя на українських землях до XVIII століття, а друга присвячена періоду XIX – початку XXI ст.) проникнуті спільним і досить амбітним задумом – дослідити історичний шлях України від найдавніших часів до сучасності крізь цивілізаційне бачення традиційної і самобутньої соціокультури українського народу, простежити особливості модернізаційних перетворень, окреслити місце локальних цивілізацій, зокрема української, у світовому цивілізаційному процесі. Це й надає дослідженню наукової новизни, читацької привабливості та актуальності, на що вже звернули увагу рецензенти першої книги [1–3].

В історіографії відомі різні теорії цивілізацій (М. Я. Данилевського, П. О. Сорокіна, О. Шпенглера, Макса Вебера, Ф. Броделя, А. Тойнбі, І. Валлерстайна, С. Гантінгтона та ін.), які неухильно уточнюються, збагачуються та актуалізуються. Автори схиляються до вже більш-менш усталеного трактування цивілізації як специфічної системи матеріальної та духовної культури, світогляду, звичаїв, що одночасно являють собою певну історичну цілісність у часовому і просторовому вимірах.

З'ясуовуючи сутність та особливості цивілізаційного осмислення історії України, дослідники виходять із того, що на теренах

сучасної України виникла одна з найдавніших світових цивілізацій, пов'язана з формуванням індоєвропейської культури, надбання і традиції якої успадкували як українці, так і інші народи. Ось чому науковці зосередилися на аналізі соціокультурних процесів, вважаючи культуру «родовою стратегією людського буття», а цивілізацію «стійким варіантом такої стратегії, обмеженим у часі і просторі» [5, с. 116–117]. Таке широке тлумачення культури та цивілізації дозволило відійти від традиційних, чисто формаційних рамок вивчення цивілізаційного простору. До того ж у книзі не лише проаналізовано традиційну соціальну структуру та культуру, але й викладено новітні підходи до з'ясування етногенезу українського народу, процесу націєтворення, проблем державотворення, цивілізаційних впливів інших спільнот тощо.

Викладене в авторській інтерпретації розуміння історичного процесу фактично являє собою нову цивілізаційну концепцію. Дослідники виділили три типи міжкультурних контактів народів: 1) «пряме вороже протистояння»; 2) елементи різних культур «уже поєднані нерозривним внутрішнім зв'язком»; 3) «синтез» [5, с. 104–105]. При цьому вони наголосили, що Україна, як будь-яка інша межова цивілізація, поєднує у собі елементи всіх трьох типів взаємодії, і що синтез у силу конкретно-історичних умов характеризувався хронічною незавершеністю [5, с. 105].

Поняття «цивілізація» розглядається у широкому історичному контексті і тісному зв'язку з модернізаційними процесами. Автори наводять численні історичні факти від найдавніших часів до початку XXI ст. Такі хронологічні рамки дослідники обрали не випадково, адже вони дозволяють простежити, як протягом такого великого часу розвивалися соціальна структура та культура, як вони змінювалися під впливом модернізації суспільства, набували нових ознак, не втрачаючи при цьому самобутності.

Невипадковою є підвищена увага авторів до міфологічної складової суспільної свідомості та до традиційної культури українського народу. У книзі простежена значна роль язичництва та раннього християнства у формуванні українства як етнічної і соціокультурної спільноти. Оцінюючи роль візантійсько-православної традиції, впливи «варязької державності», трансформацію еліт, автори наголошують на посиленні відчуженості народу від держави, церкви, правлячих верств [5, с. 106–107 та ін.].

Негативні сторони розвитку української нації наочно показано на прикладах чужоземного поневолення України та руйнування

козацької державності в часи Руїни та в імперську добу. Водночас показані різні сфери суспільного життя у зв'язку з сім'єю, мораллю, звичаєвим та писаним правом, культурою, мистецтвом, релігією тощо. Геополітичний і державницький параметри цивілізації розглядаються дещо менше порівняно з етногенезом, релігією та культурними здобутками українців, але й вони простежуються на широкому історичному тлі, починаючи від Києво-Руської і Галицько-Волинської держав. Тяглість державницьких традицій українського народу розглядається в контексті зародження козацтва, заснування Запорозької Січі, Визвольної війни українського народу середини XVII ст. і утворення Козацько-гетьманської держави. Ця проблема більш виразно висвітлена у другій книзі, де велика увага приділена усвідомленню України, добі Української революції і державотворчим процесам 1917–1921 рр. [6, с. 185–278], радянській квазідержавності України [6, с. 279–487] і, нарешті, відновленню суверенітету і державної незалежності України на межі XX та XXI століть [6, с. 488–574].

Цілком доречним є твердження авторів про те, що саме натуральний характер господарства та селянська в основному спільнота, тривале перебування українських земель у складі чужих держав закріплювали негативістські настрої у ставленні українства до державного життя [5, с. 107–108]. Однак по мірі наростання національної і державницької свідомості українського народу, політизації його національно-визвольного руху в суспільній свідомості дедалі глибше укорінювалося розуміння того, що без власної держави українська нація приречена на денационалізацію та асиміляцію.

Взагалі термін «українці» для нації, яка довгий час була бездержавною, а її верхні верстви активно асимілювалися з росіянами, поляками та іншими державними націями, був довгий час умовним, поряд із ним використовувалися інші назви, такі як русини, малороси тощо. Очевидно, авторам варто було на цьому зупинитися більш докладно.

Теза про «нерівність» проводирів [5, с. 112] також не викликає жодних заперечень. На жаль, наша українська історія мала здебільшого лідерів, багато з яких не могли піднятися вище інтересів окремих верств та груп населення або політичних партій, і не лише через брак освіти, виховання, несприятливі політичні умови, а й через відсутність належних національної самосвідомості, морального підґрунтя і сильної політичної волі.

У дискусії про необхідність збереження самобутності української нації та її культури автори дотримуються переважно неоліберальних принципів, вважаючи, що надмірне «культивування самобутності» «несе в собі небезпеку для суспільства», загрозу його самоізоляції [5, с. 114–115].

Далеко не менший інтерес становить друга книга проекту, присвячена цивілізаційному погляду на нову та новітню історію України та модернізаційним процесам у XIX – на початку XXI ст. У ній продовжено розгляд наскрізних проблем, успадкованих від давніх часів, середньовіччя і XVII століття. Зосередившись, головним чином, на соціокультурних і духовних проблемах модернізації українського суспільства, зумовлених особливостями розвитку Австро-Угорської та Російської імперій, Союзу РСР, впливом глобалізації та інформатизації сучасного світу, автори зробили акцент на державотворчих процесах, трансформаційних явищах, на аналізі нової якості українського соціуму в контексті пошуку оптимальних векторів внутрішньої та зовнішньої політики, європейських орієнтацій, утвердження загальноукраїнської та регіональних ідентичностей, їх світоглядної кризи. Не оминули дослідники питання демократії, свободи і прав особи, державного життя, організації влади, громадянського суспільства в сучасній Україні, Помаранчеву революцію.

Червоною ниткою крізь усю книгу проходять питання трансформації українського соціуму на тлі модернізаційних процесів XIX – початку XXI століть. Автори зупинилися на теоретико-методологічних і соціокультурних аспектах сутності модернізації, її особливостях в Україні в контексті перебування українських земель у складі Російської та Австро-Угорської імперій, а також у Союзі РСР. З модернізацією пов'язується становлення української нації, національне відродження і формування української еліти, усвідомлення України. По-новому потрактовано роль українського чинника у Першій світовій війні, етнічну, культурну та цивілізаційну травму українства. Відновлення національної державності у 1917–1921 рр. оцінюється як знаковий рубіж в історії України і як незавершений проект модернізації та новий поділ України: між Європою і Євразією. У зв'язку з цим відстежено процес ескалації російського більшовизму на Україну, її радянзації, який супроводжувався розгортанням терору, репресій, організацією голодоморів як способу упокорення українського

народу [6, с. 279–487]. Автори оцінюють культ особи як абсолютну цінність сакральної влади, аналізують його радянську модифікацію. Паралельно висвітлюється спротив тоталітарному режиму, український повстанський рух, розвінчується міф радянської українізації як фактичне маскування нового зросійщення України.

Значне місце відведено аналізу соціокультурних процесів в Україні в роки Другої світової війни, збиранню українських земель у складі УРСР, діяльності ОУН та УПА, їх модерністському задуму побудови Української Самостійної Соборної Держави. Низку нових підходів задекларували дослідники до оцінки повоєнного статусу УРСР «як другої серед рівних», «кримського фактору» в українській справі, хрущовської «відлиги» і нової хвилі українського руху.

У четвертому та п'ятому розділах другої книги аналізуються особливості брежнєвського застою, наслідки кризи радянської системи, причини відновлення незалежності України, а також сучасні державотворчі процеси. Тут порушено таку проблему, як маніхейство в його східноцивілізаційному прояві, вплив маніхейства та візантизму на соціокультурні чинники українського суспільства [6, с. 487–637].

Підсумковий характер, окрім висновків, має шостий розділ, присвячений наскрізним лініям соціокультурного розвитку, модернізації українського соціуму, цивілізаційного вибору сучасної України. Тут акцентується увага на аналізі факторів, які стримують або й заважають українцям утвердитись у європейському виборі. До них віднесено: а) зрощення влади з власністю і масштабна корупція, що диктує необхідність відділення політики від капіталу, формування самодостатньої національної політичної еліти з інтелектуальним обличчям; б) недостатня обґрунтованість і соціокультурна спрямованість реформ, ігнорування в ході їх проведення національних традицій та особливостей менталітету, необхідність їхньої корекції та модернізації; в) стагнація політичної системи України, надмірна заполітизованість еліт і внутрішня боротьба між угрупованнями на шкоду загальнонаціональним інтересам, неконкурентоспроможність державних інституцій перед викликами сучасного світу; г) рецидиви етнічної маргінальності та суперечливий процес утвердження загальноукраїнської ідентичності, слабкість громадянського суспільства; д) незавершеність формування спільного соціокультурного ядра української цивілізації, його утвердження і взаємодії в системі

локальних цивілізацій глобалізованого світу, подолання низки стереотипів традиційної культури, які блокують модернізаційні проекти; е) забезпечення культурного, духовного та інформаційного суверенітету України [6, с. 638–687].

Можна солідаризуватися з підсумковою думкою авторів, викладеною у висновках другої книги, про те, що без дослідження і осмислення суті українського універсуму, без наукового пізнання природи і генези української цивілізації неможливо зрозуміти ні нашого минулого, ні теперішнього, ні, тим більше, майбутнього [6, с. 691].

На завершення зазначимо, що обидві книги насичені великим світоглядно-гуманістичним потенціалом, украй важливим для громадянського становлення молоді української генерації. Основними критеріями цивілізаційного розвитку науковці називають рівень розвитку духовної культури і моральності суспільства, брак яких гостро відчувається й сьогодні. Саме духовні цінності не лише в минулому, але й тепер виступають регуляторами поведінки як окремих осіб, так і діяльності суспільних груп, державних установ і громадських об'єднань. У свою чергу, вони самі впливають на зміни загальноприйнятих соціальних норм і суспільних орієнтирів. У зв'язку з цим цілком справедливо зазначено, що саме «діалектика культури, духовності й цивілізації» є «ключовим компонентом цивілізаційного осягнення» української історії [6, с. 688].

Підсумовуючи, можна стверджувати, що вихід у світ дослідження М. Ф. Юрія, Л. М. Алексієвця, Я. С. Калакури та О. А. Удода «Україна найдавнішого часу – ХХІ століття: цивілізаційний контекст пізнання» став знаковою подією не тільки в українській науці. Воно засвідчило, що українська гуманітаристика дедалі повніше засвоює цивілізаційні підходи до осмислення історичного процесу і в такий спосіб інтегрується у європейський гуманітарний простір. Коло піднятих питань, високий рівень їх розгляду – прикметна ознака даного двотомника.

Рецензоване видання вкотре доводить перевагу колективних зусиль у справі реалізації подібних проектів, що є запорукою високої якості кінцевого наукового продукту. А розмірковування авторів та рецензентів над проблемами цивілізаційного розвитку України сприятиме подальшому обговоренню порушених питань, стане способом привертання уваги до важливих, насамперед методологічних, проблем вітчизняної історичної науки, а також

до реалій соціокультурного розвитку України, які потребують осмислення і вирішення. Окремого схвалення заслуговує якісне поліграфічне і художнє оформлення книги.

Високо оцінюючи рецензовану працю, вважаємо доречним висловити низку зауваг та побажань. Не всі розділи підготовлені з достатньою повнотою та аргументованістю, авторам не вдалося уникнути деяких повторень. Хоча посилання на ряд відомих вчених у тексті праці представлені цілком достатньо, однак більш широкий історіографічний вступ до обох книг був би не зайвим. Тим більше, що автори у примітках навели досить розлогі відомості про основні праці сучасних авторів із обраної теми (і не лише українських), а у розділах аналізуються відповідні погляди того чи іншого вченого. Бажано було б при перевиданні праці, на що сподіваємось, умістити алфавітний, а може й предметний покажчик, що надасть їй більшого академізму.

Книга стане у нагоді не лише фахівцям, але й широкому колу осіб, які цікавляться українською історією. Видання важливе і з огляду підготовки нових спеціалістів зі спеціальностей «історія», «культурологія», «філософія», «етнологія» та ін. На жаль, наклад книг невеликий, а це викликає сумнів, чи потрапить видання до бібліотек усіх вищих навчальних закладів, де ведеться підготовка фахівців із гуманітаристики.

Примітки

1. Борисенко В. Історіософський погляд на традиційну культуру українців від найдавніших часів до XVIII століття / В. Борисенко // Українознавство. – 2012. – № 3. – С. 281–283.
2. Реєнт О. П. Україна найдавнішого часу — XVIII ст.: цивілізаційний контекст пізнання : Рецензії і огляди / О. П. Реєнт // Український історичний журнал. – 2012. – № 6. – С. 185–192.
3. Михальченко М. Чи існує українська цивілізація ? (Роздуми довкола книги «Україна найдавнішого часу – XVIII століття: цивілізаційний контекст пізнання» / М. Михальченко // Віче. – 2013. – № 1. – С. 18–21.
4. Юрій М. Ф. Соціокультурний світ України / М. Ф. Юрій. – 2-е вид. – К., 2004. – 734 с.
5. Юрій М. Ф. Україна найдавнішого часу – XVIII століття: цивілізаційний контекст пізнання / М. Ф. Юрій, Л. М. Алексієвць, Я. С. Калакура, О. А. Удод. – Тернопіль, 2012. – Кн. I. – 700 с.
6. Україна XIX – початку XXI століття: цивілізаційний контекст пізнання / М. Ф. Юрій, Л. М. Алексієвць, Я. С. Калакура, О. А. Удод. – Тернопіль, 2012. – Кн. 2. – 696 с.

Поляки на сході України у 1832–1921-му роках

(Рец. на кн.: Mądzik M., Korzeniowski M., Latawiec K., Tarasiuk D. *Polacy na wschodniej Ukrainie w latach 1832–1921*. – Lublin: Wydawnictwo OLECH, 2012. – 230 s.)

Лихачова Т. М.

Польська людність на території України має глибоке коріння. Історію її проживання та «польський» слід у розвитку освіти, науки, культури, промисловості, історії міст і містечок України не оминали у своїх роботах українські та зарубіжні дослідники. Водночас, об'єктом пильнішої уваги авторів традиційно була Правобережна Україна. Передусім це пояснюється чисельністю поляків, які проживали на цих землях ще з часів Речі Посполитої. Отже, поява колективної монографії «Поляки у Східній Україні у 1832–1921-му роках», яка написана науковцями Університету Марії Кюрі-Склодовської в Любліні (М. Мондзіком, М. Коженевським, К. Латавцем, Д. Тарасюком), є очікуваною та актуальною спробою заповнити цю лакуну.

Це дослідження здійснене на основі чисельних архівних і опублікованих джерел. Автори врахували напрацювання польських, українських, білоруських та російських учених. Територіальні межі роботи охоплюють Катеринославську, Харківську, Полтавську та Чернігівську губернії. Достатньо обґрунтовані хронологічні межі дослідження: нижньою межею стало заснування у Харкові, «найбільшому та головному місті Східної України», римокатолицької парафії у 1832 р., верхньою – підписання Ризького мирного договору між Польщею та радянською Росією у 1921 р., що відкрило нову сторінку в історії регіону.

У першому розділі автори досліджують особливості розселення поляків на українських землях. Аналізуючи чисельність польської діаспори, вони зіткнулися з труднощами у зв'язку з тим, що критеріями визначення національності в тогочасних переписах населення були віросповідання та мова спілкування (с. 12–27). Складені авторами таблиці фіксують те, що не всі католики визнавали польську мову за рідну (серед католиків були німці, французи, італійці, чехи, литовці, угорці), та не всі, хто вважав польську рідною мовою, сповідували католицтво.

Велику увагу автори монографії приділили визначенню чисельності польських біженців та особливостям їх розміщення. ©Т. М. Лихачова, 2014